

MAKALE / ARTICLE:

2003 SONRASI IRAK VE SURİYE'DEKİ ÇATIŞMALARIN ZORUNLU GÖÇE ETKİSİ*

THE IMPACT OF CONFLICTS ON FORCED MIGRATION IN IRAQ AND SYRIA SINCE 2003

İrem TUNÇOL- Cengiz DİNÇ**

ÖZET

Irak ve Suriye, tarih boyunca dini, siyasi, ekonomik ve sosyal nedenlerle çatışmaların yaşandığı ülkelerdir. İki ülkede de günümüzde devam eden çatışmalar, bunların zorunlu göçün en çok yaşandığı ülkeler arasında yer almasına sebep olmuştur. Irak'ta 2003 müdahalesi; Suriye'deyse 2011 Arap Ayaklanmaları çatışmaları tetiklemiş; devlet dışı aktörlerin ön plana çıkmasıyla şiddetlenen çatışmalarla birlikte göç de yoğunlaşmıştır. Irak'ta yaklaşık 7 milyon kişi, Suriye'deyse yaklaşık 12 milyon kişi göç etmek zorunda kalmış; bu göçmenlerin fazlalığı kabul eden ülkelerde de krizlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Aralarındaki ilişkiyi aktarabilmek adına, çalışmanın ilk bölümünde çatışma ve göç kavramsal olarak incelenmektedir. İlerleyen bölümlerde göçlerin yoğun olarak yaşandığı Irak ve Suriye, demografik yapı, tarihsel gelişim ve çatışmaları tetikleyen olaylar açısından ele alınmış, göç verileri incelenmiştir. Beklenen bir şekilde, çatışmaların yoğun olduğu dönemlerde göç hareketlerinin de yoğun olduğu sonucuna ulaşılmış, göç verileri

* Bu çalışma İrem Tunçol'un, Doç. Dr. Cengiz Dinç'in danışmanlığında ve akademik desteğinde "Irak ve Suriye'deki Çatışmaların Göçe Etkisi: 2003-2015" Dönemi başlığıyla Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nde tamamladığı yüksek lisans tezinin bir bölümünün yeniden düzenlenmiş ve ek kaynaklarla güncellenmiş halidir. Tez çalışması, danışman yönetiminde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi BAP Komisyonunca "Irak ve Suriye'deki Çatışmaların Göçe Etkisi: 2003-2015 Dönemi" başlığıyla 2016-1180 nolu proje olarak kısmen desteklenmiş, çalışma bu projeden de faydalanmıştır.

** Anadolu Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Öğrencisi,
iremtuncol@gmail.com - Doç. Dr., Osmangazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
cdinc@ogu.edu.tr.

için Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, Uluslararası Göç Örgütü gibi uluslararası kuruluşların verilerinden yararlanılmıştır..

Anahtar Kelimeler: Çatışma, Zorunlu Göç, Irak, Suriye

ABSTRACT

Iraq and Syria have historically been subject to conflicts for religious, political, economic and social reasons. The conflicts that still continue in both countries have made these countries to be among the top sources of displaced persons. 2003 intervention in Iraq; In Syria, the 2011 Arab Uprisings triggered conflicts the emergence of non-state actors on the ground have also intensified the forced mass migration of the people. Around 7 million people in Iraq and about 12 million people in Syria had to migrate; the sheer number of these displaced persons have also led to crises in the recipient countries as well.

The conflict and migration are conceptually examined in the first part of the study in order to clarify the relationship between them. In the following sections, the demographic structure of Iraq and Syria, where migration movements intensified, their historical developments and events that triggered conflicts are discussed; the migration figures are examined. The data of the United Nations High Commissioner for Refugees and the International Organization for Migration were utilized and it is observed as expected that the periods of intense conflicts have also witnessed large scale displacements of the people in these two countries.

Keywords: Conflict, Forced Migration, Iraq, Syria

1. GİRİŞ

Irak ve Suriye’de geçmişten beri çatışmalar nedeniyle pek çok göç hareketi yaşanmış; bu iki ülke en çok göç veren ülkeler arasına girmiştir. Bu çalışmada, iki ülkedeki 2003-2015 arasında yaşanan çatışmalar ve bunlardan kaynaklı göç hareketleri analiz edilmeye çalışılacaktır. Çatışma; psikoloji, sosyoloji, iktisat, siyaset bilimi gibi pek çok bilim dalının inceleme alanına giren, geniş bir şekilde kullanılan bir olgudur (Aydın 2001, s.19). Sadece şiddet içeren bir eylem olarak kabul edilmeyen ve gündelik hayatın her evresinde, değişik düzeylerde kendini gösteren çatışmanın evrensel olarak kabul edilmiş bir tanımı bulunmamaktadır (Akyeşilmen, 2013, s.18-19). Ancak uluslararası ilişkilerde çatışma temelde; iki veya daha fazla aktörün, karşılıklı olarak aynı veya farklı hedeflere ulaşma amacı taşıdığı zaman ortaya çıkan toplumsal bir durum olarak ifade edilmektedir (Evans ve Newnham, 2007, s. 127). Daha geniş kapsamlı bir tanımsa, hem devletler arasında hem de devletlerin kendi sınırları içindeki çatışmalar üzerine araştırma yapan

bağımsız kuruluşlardan biri olan Heidelberg Üniversitesi Uluslararası Çatışma Araştırma Enstitüsü (HIIK) tarafından, “*hedeflerini başarma ve çıkarlarını korumakta kararlı en az iki taraf (devletler, devlet grupları, örgütlü gruplar) arasında cereyan eden ve bir zaman diliminde tanımlanmış ulusal çıkarların uyumsuzluğu (pozisyon farklılığı)*” (HIIK, 2009, s.84) olarak kullanılmaktadır.

Uyumsuzlukların ve çatışmaların temel nedeni, tarafların istek, ihtiyaç ve zorunluluklarının farklı olmasıdır; ayrıca aynı amacı (ödülü) elde etme arzuları da çatışmalara yol açmaktadır (Nicholson ve Fierke, 2001, s.12). Bir çatışmanın arkasında yatan pek çok sebep bulunabilir ve bu sebepleri belirlemek karmaşık bir süreçtir. Bazı sebepler çatışmanın temel dayanağını oluştururken, bazılarıysa hızlanmasında rol oynamaktadır. Çatışma nedenleri arasında en dikkat çeken ve en büyük öneme sahip olanları genel olarak yapısal, siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomik faktörler başlıkları altında toplamak mümkündür (Özerdem, 2013, s.27-28). Çatışmalara neden olan bu faktörlerin birçoğu aşağıdaki tabloda toplu olarak verilmiştir.

Tablo 1: Çatışma Nedenleri

Yapısal Faktörler	Siyasal Faktörler	Ekonomik ve Sosyal Faktörler	Kültürel Faktörler
*komşu ülkelerin rolü- devletlerarası güvenlik kaygıları - çatışma bölgesinde bulunma -demokratik olmayan çevre *etnik coğrafya -yüksek etno-dilsel/dinsel çeşitlilik -baskın bir etnik grubun varlığı * çatışma tarihi	* zayıf devlet ve hukuk egemenliği -zayıf siyasi otorite -kontrol yetkisini kullanamama ve hizmet sunamama *dışlayıcı milliyetçi ideolojiler *kimlik, gruplar arası siyaset *ayrımçı siyasi kurumlar -hükümete katılım	*makroekonomik sorunlar -başarısız makroekonomik politikalar -piyasa erişimi *düşük seviye, yavaş büyüme ve gelirin yapısı *işsizlik seviyesi *ekonomik eşitsizlik *yönetime, toprağa ve sermayeye ulaşmada	*kültürel ayrımcılık -azınlık dillerinin kullanımı ve öğretimine ilişkin hukuki ve siyasi kısıtlamalar; eğitim olanaklarının eşit olmaması -din özgürlüğünün kısıtlanması *etnik grupların öteki algısı ve birbirlerini suçlayan hikâyeler, tarihsel nedenler

*dağlık ve engebeli araziye sahip olma	-orduya, politikaya ve adalete katılım	ayrımcı politikalar	*farklı olanı eşit görmeme
*nüfusun büyüklüğü		*eğitim, sağlık hizmetleri, temiz su, ev gibi sosyal hizmetlere ulaşım	*etnik grup ayrımcılığı
*ordunun gücü		ayrımcı politikalar	
*yasadışı ve cezai faaliyetler			
*silahlara ulaşım			

Kaynak: (Vrbensky 2009, s.81).

Çatışma türleri konusunda farklı ayrımlar yapılabilir. Örneğin, HIIK çatışmayı öncelikle şiddet içermeyen ve şiddet içeren çatışmalar olarak ikiye ayırmıştır. Bu ayırmadan sonra çatışmayı yoğunluğuna göre; görünmez ya da gizli çatışma, görünür çatışma, kriz, şiddetli kriz ve savaş olarak beş grupta incelemiştir (HIIK, 2009, s.84). Tablo 2’de tanımlarıyla birlikte bu ayrıma yer verilmiştir.

Tablo 2: Yoğunluğuna Göre Çatışmalar

Şiddet durumu	Yoğunluk Grubu	Yoğunluk Düzeyi	Yoğunluk Adı	Tanım
Şiddet yok	Düşük	1	Gizli/Görünmez Çatışma	Taleplerin taraflardan biri tarafından dile getirilirken diğerleri tarafından ulusal anlamda belirlenen değerlere göre konum farklılığı hissetmesi gizli çatışma olarak düşünülür.
Şiddet yok	Düşük	2	Açık/Görünür Çatışma	Açık çatışma, şiddetin hazırlayıcılarına karşı tedbirlerin kullanılmasını içerir. Örneğin sözlü baskı, şiddetle tehdit etmek veya ekonomik yaptırımları dayatma
Şiddet var	Orta	3	Kriz	Ortaya çıkan ani olaylarda en az bir tarafın şiddete başvurduğu yoğun bir durumdur.

Şiddet var	Yüksek	4	Şiddetli Kriz	Şiddetin art arda organize bir şekilde kullanılmasıyla ortaya çıkan durumdur.
Şiddet var	Yüksek	5	Savaş	Şiddetin belirli bir süreklilikle örgütlü ve sistematik bir şekilde kullanıldığı şiddetli çatışmadır. Çatışan gruplar, duruma göre yoğun tedbirler uygularlar. Çatışmanın sonuçları çok yıkıcı ve uzun vadelidir.

Kaynak: (HIIK, 2009, s.84).

Çalışmada içerik sebebiyle incelenmesi gereken bir diğer çatışma türü de iç çatışmadır. İç savaş olarak da adlandırılan bu tür, ülke sınırları içinde gerçekleşen askeri çarpışmaları, ulusal hükümetin aktif katılımını ve her grup tarafından etkili bir şekilde direnişi içeren herhangi bir silahlı eylem olarak tanımlanmaktadır (Sambanis, 2004, s.816.). İç savaşların büyük çoğunluğu düzensiz savaşlar ya da gerilla savaşları olarak adlandırılmaktadır. Genellikle, isyancılar ve hükümet görevlileri olmak üzere iki rakip aktör bulunmaktadır. Bir yandan hükümet görevlileri, ayaklanmanın başlangıç bölgesini temizlemek için geniş çaplı operasyon yürüten düzenli ordulara güvenmektedirler. Diğer yandan isyancılar doğrudan çatışmadan kaçınmaktadırlar ve kurtarılmış bölgeler, üstler oluşturabilmek için pusulara ve tecrit edilmiş askeri karargâhlara bel bağlamaktadırlar (Kalyvas, 2000, s.5). İç savaşların başlamasındaki en büyük etken, bir toplumu bir arada tutacak güce ya da beceriye sahip etkin bir hükümetin eksikliğidir. İç savaşlar, bir uluslararası ilişkiler sorunu haline de gelebilmekte, ülke sınırları dışına kolaylıkla sıçrayabilmekte, insan hakları ihlallerinden toplu göçe ve komşularla sınır çatışmalarına kadar pek çok sorun yaşanabilmektedir (Şatana, 2014, s.305-306).

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle, devletlerarası savaşlardan ziyade iç savaşlar artmıştır. İç savaşların artmasının ve yaygınlaşmasının temelinde, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin ani değişiminden ziyade 1950'ler ve 1960'lardan beri var olan çatışmaların istikrarlı bir şekilde devam etmesi bulunmaktadır. Ayrıca etnik ve dini açıdan çeşitli ülkelerin ciddi savaşlar yaşamasında sadece bu çeşitlilik değil, gelir dağılımının adaletsiz olması da etkilidir. Bu savaşların büyük çoğunluğunun kökeninde etnik ve dini düşmanlıklar olduğu ileri sürülmektedir. II. Dünya Savaşı'nın bitişinin ardından her yıl

yaşanan iç çatışmaların sayısı devletlerarası çatışmaların sayısını aşmıştır. 1946 ile 1992 yılları arasında çatışmaların artış göstermesi, iç çatışmaların artmasıyla geniş ölçüde bağlantılıdır (Harbom ve Wallensteen 2005, s.626).

Bu çalışmanın kapsamı gereği incelenmesi gereken bir diğer kavram göçtür. Literatürde göçün en basit tanımı “asil yerinden, ulaşılmak istenilen yere hareket” olarak karşımıza çıkmaktadır. Göç kavramı insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen, göç araştırmaları oldukça yenidir. Hem çok boyutlu dinamik bir süreç olması, hem de yer, zaman, mekân, sebep, sonuç gibi birden fazla düzlemde ele alınıp farklı bilim dallarına konu olması nedeniyle ‘göçün’ tanımı üzerinde tartışmalar devam etmektedir (Özyakışır, 2013, s.5).

Uluslararası Göç Örgütü (IOM)’nün tanımına göre göç, “uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek; süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir” (Çiçekli, 2009, s.22). Öte yandan daha kapsayıcı bir tanım yapmak gerekirse göç; ekonomik, siyasi veya bireysel sebeplerle, bir yerden başka bir yere kısa ya da uzun vadeli yapılan, geriye dönüş ya da sürekli yerleşim amacı taşıyan, coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir (Yalçın, 2004, s.13-18).

Genel olarak yer değiştirme hareketleri, insanların içinde yaşadıkları koşullara katlanamamaları ve rahatsızlık duymaları sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Onları göçe iten en temel sebeplerse; yaşadıkları yerde toprağın veriminin düşük olması, iş olanaklarının sınırlı olması ve alınan ücretlerin azlığı, eğitim, sağlık vb. temel haklardan yoksun olunması, yoksulluk, kıtlık, doğal afetler, toplumsal çatışma ortamı ve terör olayları olarak sıralanmaktadır (Özyakışır, 2013, s.15). Savaş tehlikesi, otoriter rejimlerin muhaliflerine olan baskıları, çatışmalar, can güvenliğinin olmaması gibi sebepler, bireylere göç etmekten başka yol bırakmamaktadır. Çoğunlukla zorunluluktan kaynaklanan bu göçlerde bireyler, baskı, şiddet ve tehditten kurtulmak amacıyla yer değiştirmektedir (Yalçın, 2004, s.17-18).

Göç çeşitleri de, yapılan çalışmalarda farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Genel olarak kabul görmüş sınıflandırmada göç çeşitleri; iç-dış göç; zorunlu-gönüllü göç; geçici-kalıcı göç olarak ifade edilmektedir. Çalışmanın kapsamı gereği iç-dış göç, zorunlu- gönüllü göç kavramlarının incelenmesi gereklidir.

Ülke sınırları temel alınarak yapılan sınıflandırmada iç göç, bireylerin yaşadıkları ülkenin bir bölgesinden başka bir bölgesine göç etmesidir. Bu tür göçler daimi ya da geçici olabilmektedir (Çiçekli, 2009, s.21). Dış (uluslararası) göçse, kişilerin geçici ya da sürekli olarak başka bir ülkeye yerleşmek üzere ikamet ettikleri ülkelerden ayrılmalarını ifade etmektedir (Çiçekli, 2009, s.59).

Bireylerin irade esasına göre yapılan sınıflandırmada gönüllü göç, baştan sona kadar bireylerin kendi isteklerine bağlı olarak yapılan göçlerdir. Bu tür göçlerde bireyler, başka bir yere gidip gitmeme konusunda özgürdürler (Yalçın, 2004, s.17). Zorunlu göçlerse, insanların ya da çevresel faktörlerin sebep olduğu güç durumlarda, içinde yaşamı sürdürmeye ve refaha yönelik tehditleri de barındıran bir zorlama unsuru içeren hareketlerdir (Çiçekli, 2009, s.69). İlkel dönemlerde daha ziyade doğa olayları, iklim değişiklikleri ve bu sebeple ortaya çıkan açlık kuraklık gibi sebepler bireyleri göçe zorlarken; yakın dönemlerdeyse kölelik, sömürgecilik, ülkeler arası ya da ülke içi savaşlar, çatışmalar zorunlu göçe sebep olmaktadır (Yalçın, 2004, s.14).

2. ÇATIŞMA VE GÖÇ İLİŞKİSİ

2.1. Dünya’da Çatışma Sonrasında Yaşanan Göçler

BMMYK’nin (UNCHR, 2016, s.3,) verilerine göre, 2015’e kadar geçen süre içerisinde dünya çapında 65,3 milyon birey çatışma, işkence, yaygınlaşan şiddet ve insan hakları ihlalleri sebebiyle zorunlu göçe zorlanmıştır. Bu rakam 2011 yılından bu yana gerçekleşen göç dalgalarının en büyüğüdür. Yıllara göre dünya çapında yer değiştirmek zorunda bırakılan kişi sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir (UNHCR, 2016, s.3).

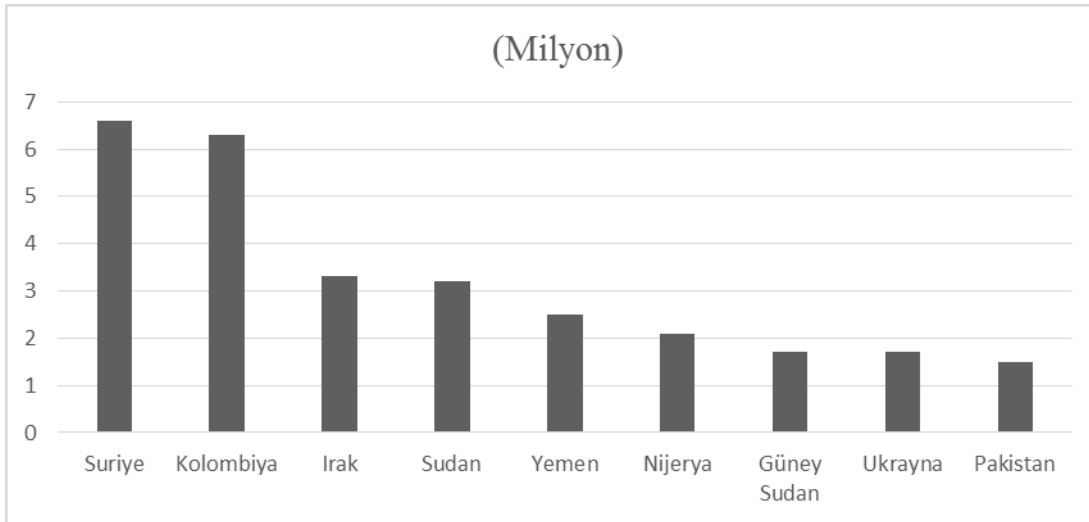
Tablo 3: Dünyada Yer Değiştirmek Zorunda Bırakılan Toplam Kişi Sayıları

Yıl	Kişi Sayısı (milyon)
2011	42,5
2012	45,2
2013	51,2
2014	59,5
2015	65,3

Kaynak: (UNHCR, 2016).

Örneğin, Suriye’de 2011 yılında başlayan Arap İsyanları, son yıllarda en önemli küresel krizlerden biri olarak görülmektedir. 2015’in sonlarında dünya çapında çatışma ve şiddetten dolayı ülke içinde yerinden edilen kişiler arasında Suriyeliler en büyük sayıya sahip durumdadırlar. 2011’de başlayan çatışmalar sebebiyle 2015 verilerine göre yaklaşık 5 milyon kişi ülke dışına göç etmiş, 7,6 milyon kişi ise ülke içinde yer değiştirmek zorunda bırakılmıştır (Amnesty International, 2016, s.22). İlk olarak komşu ülkelere doğru başlayan yoğun ve şiddetli insan kaçışları, bir nesilde tek bir çatışma nedeniyle yerinden edilmiş dünyadaki en büyük mülteci nüfusunu oluşturmuştur. Ayrıca dünyanın desteğine ihtiyaç duyan bu neslin kötü koşullar altında yaşadığı ve her geçen gün daha fazla fakirliğe sürüklendiği ifade edilmiştir (UNHCR, 2015a). Aşağıdaki grafikte bu konuda en fazla ülke içi göçmen sayısına sahip ülkeler belirtilmektedir (IDMC, 2016, s.27).

Grafik 1: Dünyada Çatışma ve Şiddetten Dolayı Ülke İçinde Yerinden Edilen Kişi Sayıları

Kaynak: (IDMC, 2016, s.27).

3. IRAK VE SURİYE’DE YAŞANAN ÇATIŞMALARIN GÖÇE ETKİSİ

3.1. Irak ve Suriye’nin Demografik Yapısı

Irak Devleti 1921’de kurulduğunda 2,5 milyon nüfusunun yaklaşık yüzde 80’e yakını Arapların oluşturduğu; diğer grupların Kürtler, Türkmenler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Yezidiler olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2011, s.16-24). Ülkenin, 2016’da tahmini nüfusu 38.146.025’tir. Bu nüfusun yaklaşık olarak % 75-80’ini Araplar; % 15-20’sini

Kürtler ve % 5'ini; Türkmenler, Acemler, Yezidiler, Şabaklar, Kakeiler, Bedeviler, Romanlar, Süryaniler, Çerkezler oluşturmaktadır. Dini açıdan bakıldığında ülkenin neredeyse tamamı Müslümandır. Müslümanların yaklaşık % 60-65'i Şii, % 32-37'si ise Sünni'dir. Müslümanların dışında bölgede Hıristiyanlar, Yahudiler ve diğer dinlere mensup kişiler de bulunmaktadır. Ancak bu kesim nüfusun yaklaşık olarak % 1'ini oluşturmaktadır (The World Factbook, 2017).

Ülkede geçmişten beri, farklı etnik ve mezhepsel kimlikleri bir arada tutacak bir amacın yokluğu ve ortak paydanın eksikliği, özellikle çatışmalı ortamlarda ayrışmanın ön plana çıkmasıyla önemli bir sorun olarak varlığını devam ettirmiştir. Örneğin Mart 2003'teki ABD müdahalesinde de ayrışmalar yaşanmış; Sünni Araplar iktidarı ellerinde tuttukları için kazanımlarını korumak adına müdahaleye karşı direnirken, Şiiler ve Kürtler ortaya çıkacak yeni dönemi, iktidardan daha fazla pay alabilmek adına tarihsel bir fırsat olarak görmüşlerdir (Aydın, Özcan ve Kaptanoğlu, 2007, s.59-60).

Temmuz 2016 verilerine göre Suriye'nin nüfusu 17.185.170'tir. Nüfusun etnik olarak yaklaşık % 90.3'ünü Araplar, % 9.7'sini Kürt, Ermeni ve diğer azınlık grupları oluşturmaktadır. Dini olarak en baskın grup % 87 oranıyla Müslümanlardır. Kendi içinde mezhepsel olarak ayrılan Müslümanların yaklaşık % 74'ü Sünni; % 13'ü Nusayri, İsmaili ve Şii'dir. Kendi içinde Ortodoks, Katolik ve Nasturi olarak ayrılan Hıristiyan toplum da nüfusun yaklaşık % 10'unu oluşturmaktadır. Diğer azınlık grubu olan Dürzilerse % 3'lük bir orana sahiptir (The World Factbook, 2017). Etnik ve dini açıdan çeşitli olan ülkede, Sünnilerin toplumun diğer kesimlerini genellikle sapkın ve din dışı olarak görmeleri, bu toplumlarla sosyal etkileşimden kaçınmalarına sebep olmaktadır (Yazıcı, 2012, s.29-30).

3.2. 2003 Irak Müdahalesi ve Sonrasında Yaşanan Göç Hareketleri

11 Eylül 2001'de ABD'ye, El-Kaide terör örgütünün düzenlediği terör saldırıları, dönemin ABD başkanı Bush tarafından ülkenin dış politika yaklaşımının değiştirilmesine yol açmış; çok taraflılık bir kenara bırakılarak, tek taraflı askeri müdahalede bulunma yaklaşımı meşru görülmeye başlanmıştır (Efegil, 2009, s.111). 'Bush Doktrini' adıyla anılan güvenlik stratejisini oluşturan ABD, kitle imha silahları sebebiyle oluşan düşman tehdidine karşı, önleyici müdahale stratejisinin kullanılması gerektiğini dile getirmiştir (Heisbourg, "2003, s.76).

Dış politika stratejisini değiştiren ABD, 1991'de Kuveyt'te karşı karşıya geldiği Irak'ta kitle imha ve biyolojik silahların bulunduğu ve dönemin Irak Başkanı Saddam Hüseyin'in El-Kaide ile bağlantılı olduğu gibi sebepleri ileri sürerek, 20 Mart 2003'te İngiltere ile birlikte 'Irak'a Özgürlük Operasyonu'nu başlatmıştır. Ancak ileri sürdükleri gerekçelerin doğruluğu kanıtlanamamış; diğer gerekçelerse Saddam yönetiminin insan hakları ihlalleri yaptığı ve ülkede demokrasinin olmadığı, dolayısıyla Irak'ın özgürleştirilmesi gerektiği şeklinde ifade edilmiştir (Arı 2007, s. 58).

Müdahaleden sonra kamu düzeni çökmüş; güvenlik organlarının işleyişine son verilmesiyle de ülkedeki kaos ortamı derinleşmiştir (Türkölmez ve Türkan, 2014, s.67-68). 2005'te yapılan seçim ve referandumlar, ardından oluşturulan anayasa, Şii ve Sünni gruplar arasındaki ayrışmayı sona erdirememiş, siyasi istikrarı sağlamak açısından yeterli olamamıştır (Çetinsaya ve Özhan, 2009, s.47-48). 2009-2011 arasında ABD ülkeden çekilme sürecini tamamlamış, ancak istikrarsızlık ve çatışmalar sona ermemiştir. 2003 sonrasında yaşanan çatışmalar sebebiyle pek çok Iraklı ülke içinde ya da ülke dışında göç etmek zorunda kalmıştır. Irak, 2003 öncesinde de çatışmalar sebebiyle göçlerin yaşandığı bir ülkeydi. 1920'lerden günümüze kadar, mezhepsel açıdan Sünniler ve Şiiler arasında; etnik açıdan Araplar ve Kürtler arasında, birbirleri üzerinde baskı kurmaya yönelik pek çok sorun yaşanmıştır (Luizard, 2016, s.43).

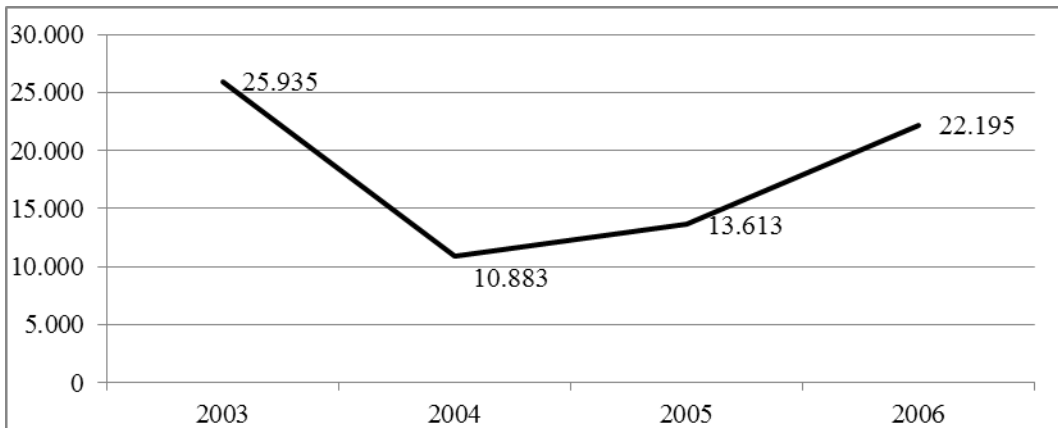
Irak'ta ilk göç hareketleri, Baas yanlılarının hâkimiyetinin altında 1970'ten 1990'ların başına kadar yaşanmıştır. İran-Irak savaşı esnasında Kürtlere karşı yapılan Anfal Operasyonu'nda halkın büyük çoğunluğu Suriye ve Türkiye'ye göç etmiştir. Bunun en önemli örneği, 1988'de Halepçe katliamı sonrasında gerçekleşmiştir. Bu büyük göç dalgasının ardından, 1991'de rejime karşı çıkan Kürt ve Şii ayaklanmalarının çatışmaya dönüşmesiyle 500.000 Iraklı yer değiştirmek zorunda bırakılmıştır (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2010, s.8). 2002 yılı sonlarından müdahale öncesine kadar geçen süre içerisinde yerinden edilmiş kişi sayısının 700 bin ile 1 milyon arasında değiştiği ifade edilmiştir. (Human Rights Watch 2003, s.6).

İkinci dalga göç hareketleri ise, 2003'te ABD müdahalesi ardından gelen savaş ve Saddam'ın devrilmesiyle yaşanmıştır. İşgalin başlamasıyla uluslararası toplum, yaklaşık 1 milyon kişinin yer değiştirebileceğini ileri sürmüştü; fakat müdahalenin başlamasından iki yıl sonra sadece 190 bin kişi göç etmiştir (IOM, 2015, s.14). İşgalin ilk zamanlarında,

daha önceki göç hareketlerinin önemli bir kısmını oluşturan Şii ve Kürt gruplar, kendileri için ekonomik ve siyasi anlamda kazanç sağlayabilecek bölgelerde, yeni bir gelecek umuduyla kalmayı tercih etmiştir. Halkın barış ve demokrasinin geleceğine dair inancı sebebiyle, 2003-2004 yılları arasında genel göç azalmıştır. İşgal sonrası ilk yıllarda göç edenlerin, genellikle sosyo-ekonomik açıdan zorluk yaşayan, ülke siyasetinde aradığını bulamayan vatandaşlar olduğu dile getirilmiştir (Danış, 2009, s.20).

Üçüncü büyük yer değiştirme, Şubat 2006'da Samarra'da bulunan, Şiiler için büyük öneme sahip El Askeri Camisi'nin bombalanmasından sonra yaşanmıştır. Bu olay, yaygın olan mezhepsel ayrıma dayalı şiddeti tetiklemiştir (IOM, 2015, s.14). Samarra'daki saldırının ardından çatışmaların keskin bir şekilde yükselmesiyle 2007'nin ortalarına kadar geçen sürede 730.000'den fazla kişi ülke içinde göç etmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, saldırıdan önceki yıllarda daha fazla olan geri dönüş sayısı, saldırının ardından azalmıştır. Nitekim, 2005'te BMMYK yardımıyla ülkesine geri dönen Iraklı sayısı 5.700 iken, 2006'da bu sayı 350'ye düşmüştür. Sanayileşme oranı daha yüksek ülkelere sığınma başvuru talepleriye artmıştır. Ancak işgalin başlangıcından 2007 başlarına kadar olan sürede, göç eden Iraklıların % 95'inin hala Orta Doğu ülkelerinde olduğu gözlemlenmiştir. Bunların yanı sıra sanayileşmiş Avrupa ülkelerine yapılan sığınma başvurusu 2003-2005 yılları arasında nispeten azalmış, 2006'da tekrar yükselmiştir (UNHCR, 2007b). 2003-2006 yılları arasında sığınma başvurusu yapan kişi sayıları aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik 2: Avrupa Ülkelerine Sığınma Başvurusu Yapan Iraklı Sayısı

Kaynak: UNHCR, 2007b.

BMMYK'nın Kasım 2007 verilerine göre, o zamana kadar ülkede yaklaşık 4,5 milyon kişi evini terk etmiştir. Bu sayının yaklaşık 2,4 milyonunu ülke içinde yer değiştirenler oluşturmuştur. 2003 öncesi döneme kadar ülke içinde yerinden edilenlerin toplam sayısı yaklaşık 1.021.962 iken 2003-2005 arasında bu sayı 190,146'dır. 2006'da Samarra'da yapılan saldırıdan 2007 Kasımına kadar geçen sürede ise 1.199.491 olarak ifade edilmiştir. 2007 Kasımına kadar geçen sürede ülke dışına göç edenlerin ve hala ülke dışında kalanların sayısıysa BMMYK tarafından yaklaşık olarak 2,2 milyon olarak açıklanmıştır (UNHCR, 2007a). Bu durum BMMYK tarafından o yıllarda, Arap bölgesinde 1948 Büyük Filistin Göçü'nden beri yaşanan en büyük mülteci krizi olarak nitelendirilmiş, krizin büyüklüğünün şaşırtıcı olduğu dile getirilmiştir (Marfleet, 2007, s.397).

2009 verilerine göre yaklaşık 1,7 milyon Iraklı mülteci konumundayken, yaklaşık 2,8 milyonu da ülke içinde göç etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde de mezhepsel ve etnik çatışmalar göçlerin temel nedenini oluşturmuştur. Daha önce karışık olarak yaşayan etnik ve mezhepsel grupların çatışmalar sebebiyle birbirinden ayrılması, ülke içinde göçü yarı kalıcı bir hale getirmiş, ülke dışına göç edenlerin de geri dönüş için istekleri azalmıştır (bkz. Chatty ve Mansour, 2011, s. 6). 2003 öncesi dönemde Saddam'ın izlediği şiddet yanlısı politikalar göçe sebep olurken, sonraki dönemde hatta bugün bile radikal grupların yaptığı eylemler ve izlediği politikalar göçlerin devam etmesine sebep olmuştur.

Bu radikal gruplar içerisinde en etkili olanlardan biri, kuruluşunun 2000'li yılların başına dayandığı terör örgütü Irak ve Şam İslam Devleti (İŞİD)'dir. Geçmişteki terör gruplarıyla karşılaştırıldığında, çok büyük bir meydan okuma sunan örgüt, devletin iyi eğitilmiş ve silahlandırılmış ordusuna karşı aldığı zaferlerle o dönemde gücünü kanıtlamıştır (Bowie, 2015, s.4).

Irak'ta 2006'dan itibaren eylemlerine devam eden İŞİD' in lideri el-Bağdadi, Temmuz 2012'de 'Duvarları Yıkma' operasyonu adıyla bir dizi eylem gerçekleştirmiştir. Lewis'e göre, bu harekâta iki önemli basamak bulunmaktadır. Bu basamaklar şu şekildedir:

- Bomba yüklü araçlarla intihar saldırıları düzenlemek
- Hapishane baskınları yapıp, tutuklu olan cihat yanlılarını kaçırmak.

Harekât 21 Temmuz 2013'e kadar sürmüş ve IŞİD bu eylemlerde başarılı olmuştur. Harekâtla birlikte örgüt adını tüm dünyaya duyurmuş; kaçan cihat yanlılarının örgüte katılması IŞİD'i güçlendirmiştir. Bu dönemde sosyal medya dâhil olmak üzere yapılan propagandalarla birlikte tüm dünyadan örgüte katılımlar artmıştır (Lewis, 2013, s.7-12). Bu artışla birlikte 2014'e gelindiğinde yaklaşık 30.000 militanı bulunan IŞİD' in yabancı asker sayısının yaklaşık 5.000-10.000 arasında olduğu ifade edilmiştir (Cockburn, 2014b).

Irak'ta Şii lider Maliki'nin etnik ve mezhepsel ayrımcı politikalarını arttırması, Şiileri başta Bağdat olmak üzere büyük kentlere yerleştirmesi ve bu kentlerin nüfus yapısını bozması, Sünnileri dışlayıcı girişimleri ülkenin bütünlüğünü tehdit etmeye devam etmiştir. 30 Nisan 2014'te İran'ın desteği ile Maliki'nin seçimleri kazanması gerilimi daha da arttırmıştır (BİLGESAM, 2015, s.19). İran'ın Irak'taki politikaları 2014'te IŞİD' in bölgede etkin olmaya başlamasıyla daha da önemli hale gelmiştir. 2013'te Suriye'deki savaş tam bir iç savaşa dönüşmüş ve İran, Irak'ı bir üs olarak kullanıp Esad rejimini korumak ve Hizbullah ile bağlantısının devam etmesini sağlamak açısından önemli görmüştür. İran bu sebeple Irak'taki etkinliğini sürdürmüş ve Irak ordusunun gücü azalınca Şii milislerini bölgeye yönlendirmiştir. Ayrıca bu süreçte IŞİD'e karşı, Kürt birliklere destek vermiştir (International Crisis Group 2015, s.12). IŞİD, yapılan ayrımcılık politikalarını fırsata çevirip, Sünni aşiretlerden birçoğunun desteğini almıştır. Suriye-Irak sınırında petrol kaynakları dâhil pek çok bölgeyi ele geçirmiş ve bölgelerden elde ettiği gelirlerle birlikte, silah gücü, militan gücü ve mali kaynak kazanarak daha da güçlenmiştir (BİLGESAM, 2015, s.20).

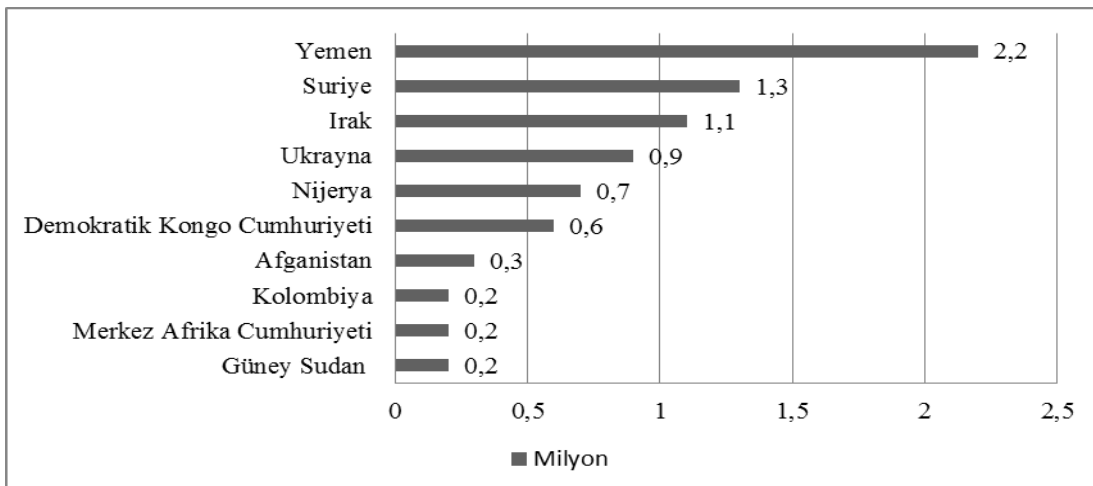
Haziran 2014'te Musul ve Tikrit'in alınması, IŞİD'in sınırlarını daha da genişletmiştir. Iraklı Şii dini lider Ayetullah Sistani, IŞİD'in Bağdat'a böylesi bir hızla ilerlemesinden endişe duyarak IŞİD'e karşı cihat çağrısında bulunmuştur (Luizard, 2016, s.25). Fakat Temmuz ayına gelindiğinde çağrı yapılan bu Şii milisler, yarı aç dolaşıp kendi silah ve cephanelerini kendilerinin temin ettiklerinden yakınlıkla evlerine dönmeye başlamıştır. Şii ordularının dağılmasının ardından Maliki, Kürt başkenti olan Erbil'in "IŞİD'in, Baasçıların, El-Kaide'nin ve teröristlerin karargâhı haline geldiğini" ileri sürmüştür. Bu sebeple ihanete uğradıklarına ve Şii ordusunun bu yüzden dağıldığına inanmıştır. Kürtlerle aralarındaki bu ihtilaf, IŞİD'e karşı bir cephe yaratmalarını imkânsız hale getirmiştir. Kürt lider Mesut Barzani, Irak ordusunun dağılmasını fırsat bilip Kerkük

şehri dâhil birçok bölgeyi ele geçirmiş, 2014'te IŞİD ile 600 millik bir ortak sınıra sahip olmuştur (Cockburn, 2014a, s. 29-32).

Ağustos 2014'te IŞİD, Türkmenlerin çoğunlukta yaşadığı Telafer'i ve Ezidiler'in yaşadığı Sincar'ı ele geçirmiştir. Bunun üzerine, ABD hava saldırılarına başlamış, 18 Ağustos'ta hava saldırılarının yardımıyla Peşmerge ve Irak ordusu IŞİD'den Musul Barajını geri almıştır. Tikrit'se, 1 Nisan 2015'te IŞİD'den geri alınmıştır (BİLGESAM, 2015, s.21-22). Musul saldırısının ardından, şiddetin artmasından korkan yaklaşık 500 bin kişi evlerini terk etmek zorunda kalmış, Kürt bölgesindeki Erbil, Zaho, Duhok'a sığınanların sayısı 300 bine ulaşmıştır (Musul'dan Kaçış Sürüyor, 2017). Göç edenlerin arasından 1.800 Hıristiyan da önce Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin başkenti Erbil'e, daha sonra da Ürdün kralının davetiyle Ürdün'e sığınmıştır (IŞİD'den Kaçan Iraklı Hıristiyanlar, 2016). Türkmenler'e ve Ezidiler'e yapılan saldırıların ardından, göç edenlerin sayısının 1 milyona ve ölenlerin sayısının ise 6 bine ulaştığı ifade edilmiştir. Ayrıca kaçırılan ya da kaybolan Ezidi kadınların sayısı 2.500 olarak belirtilmiştir (Irak'taki IŞİD krizinde 6 bin kişi öldü, 2016). Musul ele geçirildikten sonra eylemlerine devam eden IŞİD, 2015'te Anbar eyaletinde Ramadi şehrine saldırmış, 90 bin kişi bu saldırının ardından göç etmek zorunda kalmıştır (Anbar'da 90 bin Kişi Göç Etti, 2017).

Bu olayların ardından devam eden çatışma ve şiddet ortamında, IŞİD'in ülkede 2014'te yükselmesi ve diğer silahlı grupların eylemleri dolayısıyla 2015'te 1,1 milyon Iraklı şiddet ve çatışmadan dolayı yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu sayıyla ülke, şiddet ve çatışma sebebiyle göç veren dünyada üçüncü ülke konumuna gelmiştir. Ülkelere göre yer değiştirenlerin sıralaması aşağıdaki grafikte verilmiştir.

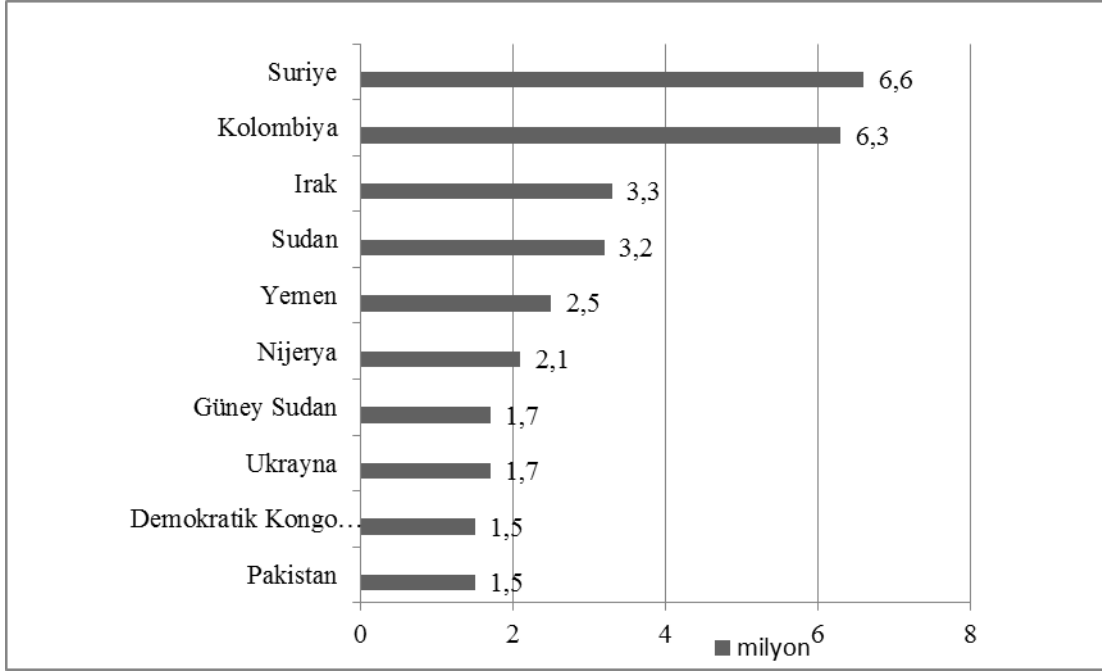
Grafik 3: 2015'te Dünyada Ülkelere Göre Yer Değiştiren Kişi Sayısı

Kaynak: IDMC, 2016, s.14.

Çatışma ve şiddetten dolayı dünyada ülke içinde yer değiştirenlerin sayısı 2015'te 40,8 milyon olarak ifade edilmiştir. Bu rakamın 3,3 milyonunu Iraklılar oluşturmuş, ülke bu açıdan üçüncü sırada yer almıştır. Ülkeler ve sahip oldukları ülke içinde yerinden edilmiş kişi sayıları aşağıdaki grafikte verilmiştir (IDMC, 2016, s.10-27).

Grafik 4: 2015 İtibarıyla Dünyada Ülke İçinde Yer Değiştirmiş Kişi Sayısı

Kaynak: IDMC, 2016, s.20.

Irak'ta uzun süredir devam eden yaygınlaşmış şiddet olayları, devam eden göçteki en büyük etken olarak ifade edilmiştir. Yapılan anketlere göre Iraklıları göçe iten faktörler şu şekildedir:

- Yaygınlaşmış şiddet
- Silahlı Çatışmalar
- Azınlık gruplarına karşı düşmanca tehditler
- Etnik ve dinsel ayrımcılık (IOM, 2014, s. 27).

Yaygınlaşmış şiddetin ve silahlı çatışmaların göçe zorladığı Iraklılar sadece sayısal verilerle ifade edilemez. Zorunlu göç, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Göçmenlerin büyük çoğunluğu, güvenlik kaygısı ve devam eden çatışmalar sebebiyle geri dönmek istememekte, bulunduğu yere uyum sağlamaya çalışmaktadırlar. Fakat bu kitlenin, barınma, gıda, su, sağlık ve eğitim

hizmetleri gibi temel ihtiyaçları dahi tam olarak karşılanamamaktadır. Göçmenler, maddi yardımlara yada günlük ücretli işlere dayalı olarak yaşamlarını zorlu ekonomik Őartlarda devam ettirebilmektedirler. Demografik açıdan zaten çok çeşitli olan ülkede, etnik ve mezhepsel ayrıma dayalı çatışmaların devam etmesi ve bunların yol açtığı gler parçalanmış bir halk yapısının oluşmasına da sebep olmaktadır. Farklı grupları tekrar bir araya getirip ortak bilinç yaratma durumu, çatışmalar sona erse dahi pek mümkün görülmemektedir.

3.3. Suriye’de 2011 Arap Ayaklanmaları ve Sonrasında Yaşanan Göç Hareketleri

Aralık 2010’da, Tunus’ta başlayan, kısa zamanda Arap Devletleri Ligi’ne ye olan bölgedeki 18 ülkeye yayılan (Leech ve Gaskarth 2015, s. 139) zellikle Tunus, Mısır, Libya ve Yemen gibi ülkelerde uzun dönemdir yönetimde olan diktatryel rejimleri yıkan, Suriye ve Yemen’de iç savaşa dönüşen gelişmeleri tetikleyen, Libya’da ülkeyi fiili olarak bölen ‘Arap İşyanları’ oldukça karmaşık bir süreçtir. İşyanlara Avrupa tarihinden mülhem olarak verilen ‘Arap Baharı’ ismi bile tartışma konusu olmuş, yaşanan gelişmeler sonucunda baharın çoktan kışa döndüğü dile getirilmiştir (Börzel, Dandashly ve Risse, 2015, ss. 1-17). Arap İşyanları ve sonrasındaki gelişmeleri Őekillendiren en önemli faktörler olarak sıklıkla, bölge insanların isyan-protesto hareketlerinin altyapısını oluşturan derin toplumsal sorunlar, örneğin, son derece yüksek olan işsizlik oranları, ekonomik istikrarsızlık, eğitim ve sağlık problemleri, otoriter rejimlerin etkisi ve insanların siyasete katılamamaları, adaletin sağlanamaması, gelir dağılımındaki eşitsizlik gibi birçok unsur sayılmaktadır. Küresel olarak devletlerin başarısızlıklarını tetikleyen yoksulluk, dışlanma ayrımcılık gibi etkenler bölgede de mevcuttur (bu konuda geniş bir tartışma için bkz. Acemoğlu ve Robinson, 2013).

Suriye, Sünni oğunluk üzerinde şii azınlığın hüküm sürdüğü, baskıcı rejime sahip bir ülke olarak kabul edilmektedir. Yaşanan ayaklanmalarsa ekonomik sebeplerin dışında, etnik ve mezhepsel mücadeleye dayandırılmıştır. Suriyeliler, Baas rejiminin katı devletçi idare Őekli yüzünden büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Bölgedeki gelişmelerden etkilenen halk, özellikle Baas’ın geleneksel destekçileri olan işçiler ve köylüler, ilk kez rejime sırt evirmış ve Mart 2011’de Dera’da köklü siyasi, ekonomik ve toplumsal reformlar talep etmek için protesto gösterilerine başlamıştır (Demir, 2012, s.567-568). Bölgede başlayan isyanların sebepleri olarak, ülkenin neredeyse tamamını etkileyen kuraklık ve

devam eden yolsuzluklar, Lübnan'daki iş olanaklarının yitirilmesi ve sonuç olarak büyük bir işsizlik sorununun ortaya çıkması gibi faktörler sayılmaktadır. Daha sonra Banyas, Lazkiye, Hama ve Humus'a da sıçrayan olaylar, rejimin geri adım atmaması sebebiyle iç savaşa dönüşmüştür. Esad yaşanan olayları, ülke geneline yayılan bir rahatsızlığın sonucu olarak değil, kendi yerel dinamikleri içinde, bölgesel nitelikte ortaya çıkan sorunlar olarak değerlendirmiştir. Bu sebeple genel ve yapısal çözümler yerine, yerel sorunların çözülmesinin yeterli olacağını düşünmüştür (Şen, 2013), s.59). Sadece ekonomik sorunları düzeltmenin bu olayları yatıştırmak için bir çözüm olmaması da yaşananların aslında insanlık onuru için yapılan bir devrim olduğunun dile getirilmesine sebep olmuştur. Tunuslular, Mısırlılar, Libyalılar ve Suriyeliler, güvenlik güçlerinin uzun yıllardır süren hakaretlerine, işkence ve bu işkenceler sırasında gerçekleşen ölümlere, eğitim hakkı da dâhil olmak üzere birçok temel hakta yapılan ayrımcılığa, hâkim parti dışındakilerin hükümet pozisyonlarında terfi etmesinin engellenmesine, yolsuzluklara ve şeffaflığın olmaması gibi insanlık onurunu doğrudan zedeleyen uygulamalara maruz kalmıştır. Totaliter rejimlerse, isyanlara kadar geçen sürede Arapların insanlık onuruna verdiği değeri anlamakta geç kalmıştır (Syrian Center for Political and Strategic Studies, 2013, s.41).

Rejim güçleri ilk zamanlarda muhalif sesleri kontrol etmeyi başarsa da bu hareketlere karşı dozu gittikçe artan şiddet politikası sebebiyle ülke istikrarsızlığa sürüklenmiştir (Dersan Orhan 2013, 17-29, s.26). Ayrıca, olayların ülke geneline yayılmasından sonra rejim güçlerinin, silahlı şiddeti arttırması ve sivillere karşı ağır silahlar ve tanklarla saldırması da çatışmaların şiddetlenmesinde etkili olmuştur. Yapılan bu eylemler, ordu içindeki pek çok subayın emirlere uymamasına ve ordudan ayrılmasına sebep olmuştur. Böylelikle, ülkedeki olaylar geri dönüşün olmadığı ve ancak askeri çözüm yoluyla sona erdirilebilecek noktaya getirilmiştir (Syrian Center for Political and Strategic Studies 2013, Syria, s.42). Bunların yanı sıra, Esad yönetiminin gerekli reformları yapmakta ve ülkeyi normalleştirme sürecine götürmekte geç kaldığı ifade edilmiştir. Esad, ayaklanmaların başlamasının ardından Nisan 2011'de, 1963'ten beri devam eden olağanüstü hal durumunu kaldırmıştır. Fakat insan hakları ihlalleri ve özgürlüklerin kısıtlanmasına devam edilmiştir. Rejime bağlı olan güvenlik güçlerinin halka karşı davranışları değişmemiş; baskı, keyfi tutuklamalar ve orantısız güç kullanımında azalma olmamıştır (Bingöl 2012. ss.541-484).

Suriye’de yaşanan Arap ayaklanması uluslararası nitelik açısından büyük öneme sahip bir olay olarak görülmüştür. Sivil hedeflere yönelen aşırı şiddetle birlikte etnik ve mezhepsel çatışmaların artması, pek çok kişinin yer değiştirmesine sebep olmuştur (Erkiner, 2016, s.142). Suriye halkı 2011’den bu yana zorunlu göç deneyimlerini yaşamak mecburiyetinde kalmıştır. Arap Ayaklanmalarının 2011’de ülkeyi etkisi altına almaya başlamasıyla kitlesel göçler meydana gelmeye başlamıştır. Ortaya çıkan mülteci krizinin etkisi, komşu ülkelerden Avrupa’ya doğru genişlemiştir. Hatta bu konu AB ve Türkiye gibi transit ülkeler arasında önemli bir tartışma ve müzakere konusu olmuştur. Tabloda görüldüğü gibi Avrupa’ya yasadışı göçte en önemli kaynak (menşei)¹ ülkeler Suriye, Afganistan ve Irak’tır.

Tablo 4: AB Ülkelerindeki [2008-2016] “Tutuklanmış veya İlegal Olarak Bulunanların” Bazı Kaynak Ülkelere Göre Dağılımı (2016)

Kaynak Ülke	Kişi Sayısı
Suriye	1.259.780
Afganistan	856.060
Irak	393.925

Kaynak (Eurostat, 2017).

Günümüzde sadece boyutu, şiddeti, sebepleri ve uluslararası etkisi değişse de Suriye için göç, yeni bir olgu değildir. 2011’e kadar ülkeden dışarıya gidenler genellikle ekonomik nedenlerle göç etmişlerdir. Ancak bu tarihten sonra patlak veren çatışmalar, yaygınlaşan şiddet ülkenin göç tarihinde de bir dönüm noktası olmuştur. 1922 öncesi göçmen sayısı yaklaşık 500.000 iken, bu sayı 2007’de yaklaşık 4.190.000’e, 2016’da ise 11,5 milyona yükselmiştir (Yazgan, 2015, s.181-185). Sokak protestoları şeklinde başlayan olaylar, ilerleyen zamanda iç savaşa dönüşmüş ve muazzam bir göç akışına neden olmuştur. Yaşanan kriz sadece yerinden olmayı arttırmamış, aynı zamanda insani durumun daha da kötüleşmesine sebep olmuştur (Yazgan 2015, s.181-185). Öyle ki Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiseri António Guterres, Suriyeli mültecilerin bir nesilde tek bir çatışma nedeniyle yerinden edilmiş dünyadaki en büyük mülteci nüfusunu oluşturduğunu belirtmiş, dünyanın desteğine ihtiyaç duyan bu neslin, kötü koşullar

¹ Kaynak (menşei) ülke: Yasal ya da yasadışı göçün kaynağı olan ülke (Çiçekli, 2009, s.41).

altında yaşadığını ve ekonomik koşullarının gün geçtikçe kötüye gittiğini ifade etmiştir (UNHCR, 2015a).

Ülkede göç hareketlerinin 2011 sonrasında bu kadar şiddetli yaşanmasında en büyük sebep, ayaklanmalarla başlayan ve her geçen gün artan çatışma ortamıdır. Rejime karşı barışçıl protestolarla başlayan isyan, geçen süre içerisinde derin bir iç savaşa ve birinci bölümde bahsedilen 'yeni savaşlar' kavramının güncel bir örneğine dönüşmüştür. Esad rejiminin sivil halkı şiddet içeren eylemlerle bastırması, ülkenin çeşitli yerlerinde muhalif grupların oluşmasına sebep olmuş ve çatışmaları başlatmıştır (Eker, 2015, s.45).

Çatışmalarla birlikte ortaya çıkan oluşumlardan biri olan Nusra Cephesi, 2011'in sonlarında kurulmuş ve 2012 başlarından itibaren adını duyurmaya başlamıştır. İnsan kaynağı açısından büyük imkânlarla sahip olmayan örgütün % 70'i Suriyelilerden oluşmuştur. Eylem yapma kapasitesi oldukça fazla olan örgütün temel amacı, Esad rejimini devirerek ülkede İslami bir rejim kurmaktır. Ayrıca, rejime olduğu kadar uluslararası dış müdahalelere de karşıdır. Başlarda El-Kaide'ye biat ettiğini açıklayan örgüt, ilerleyen zamanlarda El-Kaide'den ayrılarak adını Fethüş-Şam Cephesi olarak değiştirmiş ve eylemlerine devam etmiştir (Nusra Cephesi'nde Neler Oluyor, 2016).

Diğer dikkat çeken gruplardan biri olan, Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), rejimin halka karşı uyguladığı şiddet ve tutuklama eylemlerinin ardından 29 Temmuz 2011'de kurulmuştur. Temel amacı rejimi sona erdirmek olan örgüt, rejime destek veren tüm birimleri hedef alacağını belirtmiştir. Başlangıçta yerli savaşçılardan oluşan grubun en dikkat çeken eylemi, 2012'de Cisru's Şuğur kasabasında 120 rejim askerinin öldürülmesiyle gerçekleştirilmiştir. Grup kısa sürede orduya karşı büyük başarılar elde etmiş, rejimin birçok bölgede toplu katliamlar yapmasını engellemiştir (ORSAM 2015, s.16).

Irak'ta ortaya çıkan ve Suriye'de de en etkin gruplardan biri olan IŞİD, 2012'de ülkede rejime karşı savaşmaya başlamıştır. 2014'te Halep'i kontrol altına alan örgüt, aynı yıl halifeliği ilan etmiş, Irak ve Suriye'de yeni bir İslam Devleti kurduğunu açıklamıştır. Kullandığı terörist taktiklerin yanı sıra, elde ettiği bölgelerde vergi toplayarak, mahkemeler kurarak, petrol ve elektrik satarak adeta bir devlet gibi hareket etmeye başlamıştır. Sünni olmayan gruplara saldıran IŞİD, izlediği mezhepçi politika sebebiyle çok sayıda insanın ölümüne ve göç etmesine sebep olmuştur (Taşdemir, 2014, s. 42). Örneğin; örgütün Halep'in kuzeyindeki 10 mülteci kampına yaptığı saldırılar nedeniyle

2016'da 30 bin kişi, Türkiye'ye giriş yapabilmek için Kilis sınırında beklemeye başlamıştır.

Suriye rejimi, tüm bu aktörlerle çatışırken ülke dışından da destek almaktadır. Bu desteklerden bir kısmı Hizbullah'tan gelmektedir. Rejimi açıkça savunan grup, olayların dış güçler tarafından düzenlenmiş bir komplo olduğunu ileri sürmektedir. Rejime karşı rahatsızlığı kabul etmemekte direnen ve Suriye hükümetiyle arasının bozulmasını istemeyen örgüt, tüm insani gerekçeleri bir tarafa atarak rejimden ve çatışmalardan kaçan mülteciler için Lübnan'da kamplar kurulmasına ve ülkeye kabul edilmelerine karşı çıkmıştır (Bakeer, 2013, s.3-6).

Terör Örgütü Kürdistan İşçi Partisi (PKK), 2003'te Suriye uzantısı Demokratik Birlik Partisi (PYD)'ni kurmuştur. Bu kuruluş PKK'ya yardım eden Esad tarafından hoş karşılanmamış ve bu yapıya yönelik tutuklamalar gerçekleştirilmiştir (Acun,2016, s.10). 2011'de başlayan ayaklanmalarla birlikte diğer Kürt gruplarla hareket eden PYD, rejim karşıtı ayaklanmalara destek vermiştir. Fakat daha sonra Esad'la anlaşmaya varan PYD, rejimin yanında savaşmaya başlamış ve diğer isyancı Kürt hareketleriyle de karşı karşıya gelmiştir. Haseke kentini rejime bağlı güçlerle yöneten PYD, IŞİD'in Kobani kuşatması sonrasında ABD'den de askeri destek ve silah yardımı almaya başlamıştır. 2014'te Kuzey Suriye'nin Cezire, Kobani, Afrin gibi bazı bölgelerinde özerklik ilan edilmiş ve bu bölgeler kanton olarak kabul edilip yönetilmeye başlamıştır. 2015'te Rusya'nın Suriye savaşına dâhil olmasıyla bu ülkeyle işbirliği arayışına giren PYD, rejim yanlısı olarak savaşmaya devam etmiştir (Acun 2016, s.10-16).

Savaşan aktörlerle birlikte yayılan şiddet sonucunda göç oranları da artmıştır. Temmuz 2012'de 100.000 olan Suriyeli mülteci sayısı, 2013'te 1,5 milyona, 2015'te 3,5 milyona ve 2016'da 4,8 milyona yükselmiştir (Quick Facts, 2017).

BMMYK Suriye 2014 yıl sonu raporu (UNHCR, 2014b) verilerine göre Suriye'de,

- 12.2 milyon kişinin insani yardıma ihtiyacı vardır. Bunların 7,6 milyonunu ülke içinde yerinden edilenler, 5,6 milyonunu çocuklar oluşturmuştur.
- 4,8 milyon ulaşılması zor alanlarda yaşamaktadır. 212.000 kişi kuşatma altındaki bölgelerde yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır. Yaklaşık 191.000 kişi de hayatını kaybetmiştir.
- Yaklaşık 2 milyon kişi işini kaybetmiş, işsizlik oranı % 54 olmuştur.

- Yaklaşık 140 trilyon ekonomik kayıp ortaya çıkmıştır.
- Yaklaşık 1,2 milyon ev zarar görmüş, 400.000 ev tamamen yıkılmıştır.

Dengesiz güvenlik durumları, BM personeli ve malına yapılan saldırılar, ulaşılması zor alanlardaki çatışmalardan etkilenen nüfusa erişimin kısıtlı olması, yardımların azalması ve büyük göç dalgaları gibi sebeplerden dolayı ülkede çatışmalardan zarar gören insanlara yapılması gereken yardımlar oldukça zorlaşmıştır. Aynı zamanda var olan çatışmalar, hastalıkların artmasına ve yayılmasına, ölüm oranlarının yükselmesine de sebep olmuştur (UNHCR, 2014b, s.5-9).

24 Şubat 2014'te BM Güvenlik Konseyi'nde 2139 nolu karar alınmış ve bütün taraflara taleplerde bulunulmuştur. Bu talepler;

- Şiddete ve sivillere yönelik saldırıların her türüne son vermek
- İnsani yardım operasyonlarının yaygınlaştırılmasını kolaylaştırmak
- Nüfusun yoğun olduğu bölgelerden kuşatmayı kaldırmak ve bu bölgelere insani yardım kuruluşlarının ve ortaklarının yardım ulaştırabilmesine olanak tanımak
- Çatışma sınırlarını da içeren doğrudan rotalarla muhtaç kişilere yardım sağlamak (UNHCR, 2014a, s.5).

Bunun dışında "Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), 2014'ten itibaren çocuklara ve gençlere eğitim, sağlık, gıda, barınma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir dizi yardım planını devreye sokmuştur. Özellikle eğitim konusunda okullarına gidemeyen hem ülke içindeki hem de ülke dışındaki çocuklara yardım etmek amacıyla, malzemeler dağıtmıştır. Ülke dışındaki mülteci çocukların eğitimlerini devam ettirebilmesi için öğretmen yardımı, malzeme yardımı, para yardımında bulunmaya başlamıştır (UNICEF, 2014). Çatışmaların başlamasından itibaren mültecilerin yoğun olarak gittiği beş ülke; Türkiye, Lübnan, Ürdün, Irak ve Mısır olmuştur.

2015'e gelindiğinde BMMYK verilerine göre Suriye'de;

- İnsani yardıma muhtaç kişi sayısı 13,5 milyona ulaşmıştır.
- Ülke içinde yerinden edilenlerin sayısı yaklaşık 6,5 milyon kişidir.
- 4,2 milyon Suriyeli mülteci konumuna gelmiştir.
- Ulaşılması zor alanlarda yaşayan 4,5 milyon kişi desteğe ihtiyaç duymaktadır.

- Yaklaşık 11 milyon kişinin sağlık yardımına ihtiyacı vardır.
- Hayatını kaybedenlerin sayısı 250.000'in üstüne çıkmıştır.
- 2,4 milyon Suriyeli yaşamlarını geçirebileceği barınaktan yoksun duruma gelmiştir.
- 1,7 milyon ülke içinde yerinden edilen kişi kamplarda ve toplama merkezlerinde yaşamak zorunda bırakılmıştır.
- Yaklaşık 5,7 milyon çocuk ve genç eğitim yardımına muhtaçtır.
- Krizin başlangıcından bu yana geçen sürede ortalama ömür beklentisi 20 yıl gerilemiştir (UNHCR, 2015b, s.9).

Artan sayıda mülteci nüfusu pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar;

- Ülkeye geri dönüş umudunun azalması
- Mültecilerin yoksullaşması
- Çocuk işçiliği, dilencilik ve çocuk yaşta evliliklerin artması
- Mültecilere ev sahipliği yapan toplumlarda temel ihtiyaçlar için artan gelir harcamaları ve yerel halkın mültecilere gösterdikleri tepkiler olarak ifade edilmiştir (UNHCR 2015a).

Orta Doğu'da 2010 sonrasında yaşanan bu olaylar dizisi, uluslararası kamuoyunun dünyada son zamanlarda insani açıdan yaşanan en kötü krizlerden biriyle karşılaşmasına sebep olmuştur. Güvenliğin sağlanamaması yardım programlarını da olumsuz yönde etkilemiştir. Güvenliğin eksikliği çocukların okula gidememesine sebep olmuş, kadınları evde kalmaya zorlamış, eğitimden uzaklaşmalarını ve iş fırsatlarını kaçırmalarını da beraberinde getirmiştir. Temel sağlık hizmetlerine bile ulaşım zorlaşmıştır. Özellikle çocuklar, çocuk işçilikten cinsel şiddete, silahlı gruplar tarafından kullanılmaya kadar birçok açıdan sömürüye maruz kalmıştır. Aynı zamanda ülkede çocuk yaşta evlilik, savaşın başlamasının ardından artış göstermiştir. 2011'de bu oran % 13'ken 2014'te % 34'e yükselmiştir (Berti, 2015, s.42-43).

Ülke halkının maruz kaldığı ölümler ve yaralanmalar, zorla yerlerinden edilmeleri, mal varlıklarının ellerinden alınması, tarihi ve kültürel simgelerin yok edilmesi, insanlar üzerinde aynı zamanda psikolojik yıkım da yaratmıştır. Suriye hükümeti ve diğer silahlı grupların bu süreç içerisinde sivillere zarar vererek pek çok savaş suçu işlediği ve uluslararası hukuka aykırı davrandığı ifade edilmiştir (Amnesty International, 2017).

Suriye’de yaşanan bu gelişmeleri ve etkilerini ifade etmek için sadece rakamları kullanmak yeterli değildir. Dünyada, yerinden edilenlerin oluşturduğu en büyük nüfusa sahip olan ülkenin kültürel mirası ve doğal kaynakları da yerle bir edilmiştir. Savaşta hayatını kaybetme korkusuyla ülkesini terk eden halk, çoğu zaman göç etmek için çıktığı yolda hayatını kaybetmiştir. Uluslararası sınırların gün geçtikçe daha da sıkı bir şekilde kontrol edilmesi ve Suriye ve Irak’tan yasal çıkışların azaltılması, sınırı geçmeye çalışanların düzensiz şekilde seyahat etmelerine, risk almalarına ve daha zahmetli ve pahalı yolları tercih etmek zorunda kalmalarına sebep olmuştur (IOM’s Global Migration Data Analysis Centre, 2017, s.3). Savaştan kaçan ailesiyle birlikte göç ettiği sırada teknenin batması sonucunda cesedi Bodrum’da kıyıya vuran üç yaşındaki Aylan Kurdi, göçmenlerin yaşadığı sıkıntılara dikkat çeken bir sembol olmuştur.

Mültecilerin yaşadıkları sıkıntıların dışında, Suriye'den en çok göç alan ülke olan Türkiye'de Suriyeli göçmenler konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi'nin 2014'te yayınladığı, Türkiye’de 18 ilde gerçekleştirilen kamuoyu araştırmasına göre;

- * Türk toplumunun mültecileri kabul düzeyi son derece yüksektir.
- * Din kardeşliği ve komşuluk zihniyetinin yerine, zulümden kaçanlara destek zihniyeti ön plandadır.
- * Türk toplumunun büyük çoğunluğu Suriyelilerin ülkede kalacağını düşünmektedir.
- * İki toplum arasında kültürel yakınlık hissi çok azdır; ciddi bir ötekileştirmenin varlığından söz edilmektedir.
- * Yerel halkta Suriyelilerin işlerini ellerinden almalarına dair ciddi bir korku bulunmaktadır.
- * Suriyelilerin Türk ekonomisine yük oldukları düşünülmektedir (Erdoğan, 2014, s.7).

Göçmenlerin yaşadığı zorlukların dışında geçiş yaptıkları ülkelerin halklarında da çeşitli sorunlar yaşanmaktadır. Türkiye’de ilk yıllarda mültecileri kabul oranı daha yüksekken gün geçtikçe bu oran azalmaktadır. Yine de İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün rakamlarına göre 24 Mayıs 2018 itibarıyla Türkiye’de kayıt altına alınan Suriyeli mülteci sayısının 3 milyon 589 bin 384 kişi olduğu ve bu kişilerin 1 milyon 947 bin 53’ünün erkek, 1 milyon 642 bin 331’inin kadın olduğu göz önüne alınınca, Suriye’deki ortamın Türkiye’yi de yakından ilgilendirmeye devam ettiği açıktır (GİGM, 2018).

Mülteci olarak yaşamını başka ülkelerde devam ettiren Suriyelilerin birçoğu kötü koşullarda, psikolojik şiddet eylemlerine maruz kalarak, kendi kültürlerinden uzakta yaşamak zorunda kalmıştır. Sağlık, barınma, eğitim gibi temel haklardan yoksun kalan bu halkın geleceği, çatışmaların devam etmesi sebebiyle belirsizliğe sürüklenmiştir. Belirsizliğin hala devam ettiği Suriye krizi yüzünden, BMMYK'nın 2018 verilerine göre kayıtlı mülteci sayısı yaklaşık 5,7 milyona ulaşmıştır. En fazla Suriyeli'ye geçici koruma sağlayan Türkiye'nin, BMMYK Nisan, Mayıs 2018 rakamlarına göre, bu örgütün görev alanına giren Suriyeli göçmenlerin 986,942'si Lübnanda, 666, 11'ü Ürdün'de ve 249,64'ü ise Irak'ta bulunmaktadır (UNHCR 2018).

4. SONUÇ

Orta Doğu bölgesinde, siyasi sebeplerle çıkan çatışmalardan diğerlerine göre daha fazla etkilenen ülkeler, Irak ve Suriye olmuştur. İki ülkede de, tarih boyunca tam anlamıyla siyasi istikrarı sağlayamamış; pek çok darbenin ve çatışmanın yaşandığı yer konumuna gelmiştir. Etnik ve dini açıdan çeşitliliğe sahip bu ülkelerde iktidar sahipleri, kendi kimlikleri dışında kalan halka karşı baskı, şiddet ve ayrımcılık politikası izlemiş, böylelikle var olan çatışma ortamı daha da gerginleşmiştir.

Irak ve Suriye'de 2003-2015 döneminde yaşanan yer değiştirme hareketlerinin, bu hareketler kadar karmaşık olan birden fazla nedeni bulunmaktadır. Sadece ülke içinde değil, ülke dışına da gerçekleştirilen bu ülkelerdeki göç hareketleri daha çok çatışmalardan kaynaklanan siyasal faktörlerin neden olduğu göç hareketleridir. Günümüzde de hala devam eden iç savaş ve çatışma hali, bu ülkelerin göç veren ülkeler arasında üst sıralara yerleşmesine sebep olmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki, iki ülkede de çatışmaların başladığı ilk zamanlarda yoğun göç hareketleri beklenenin aksine gerçekleşmemiştir. Çatışmaların yoğunlaştığı ve artış gösterdiği dönemlerde kitlesel göç akımları yaşanmıştır. Buradan hareketle her çatışmanın göçe sebep olmayacağı, çatışmaların yoğunluğuna göre göç hareketlerinin şekillendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tarihsel süreçlerinde de belirtildiği üzere, ülke yönetimlerinde izlenen etnik ve dini ayrıma dayalı benzer politikalar, çalışmada incelenen dönem içerisinde yaşanan çatışmalara bir nevi zemin hazırlamıştır. Göç hareketleri de bu ayrıma dayalı izlenen şiddet politikaları etrafında şekillenmiştir. Irak'ta Mart 2003'te başlayan ABD

liderliğindeki müdahale de geçmişten beri var olan ayrımcılığın daha da artmasına sebep olmuştur. Daha önceki dönemlerde, ülkedeki göçmen nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Şiiler ve Kürtlere verilen ayrıcalıklar, bu grupların geleceğe dair olan umutlarını arttırmıştır. 2003-2005 döneminde baskıcı rejimden kurtulduğuna inanan halkın, demokrasinin geleceğine dair beklentisi ve şiddetten kurtulacağına inancı göç akımlarını da yavaşlatmıştır. Ancak 2006'da Şiiler için büyük öneme sahip olan Samarra kentindeki camiye IŞİD tarafından yapılan saldırı, mezhepsel ayrımı tetiklemiş ve yer değiştirme hareketleri bu tarihten sonra artış göstermeye başlamıştır.

Bu saldırının ardından, devlet dışı aktörlerin eylemlerini arttırması da, göç hareketlerinin yoğunlaşmasında etkili olmuştur. Nitekim IŞİD'in bağlı olduğu selefi cihatçı anlayışı benimsemeyenlere uyguladığı aşırı şiddet içeren eylemler, 2014'te örgütün Musul, Telafer, Tikrit ve Sincar'ı ele geçirmesiyle artan çatışmalar ve bu sebeple yaşanan yer değiştirme hareketleri, Irak'ta göçmen sayılarının büyük oranda artmasına sebep olmuştur. Öyle ki sadece 2015'te ülke içerisinde ve ülke dışına yapılan göçler dâhil toplam göçmen sayısının yaklaşık 4,5 milyon olduğu BMMYK tarafından belirtilmiştir. Göçmen sayılarının bu kadar büyük olması beraberinde pek çok sorunu da getirmiştir. Barınma, yiyecek, su, eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçlara dahi ulaşımın yok denecek kadar az olması, ülkedeki insani yardıma muhtaç kişi sayısını her geçen gün arttırmıştır. Bu durum ve devam eden çatışmalar, göçmenlerin evlerine döneceklerine dair umutlarını da azaltmış, geri dönüş oranları göç oranlarına göre çok düşük seviyelerde kalmıştır.

2010'da Arap dünyasında başlayan ayaklanmaların etkisi, 2011'de Suriye'ye ulaşmış; azınlık hükümeti olarak görülen Beşar Esad'a karşı düzenlenen protesto gösterileriyle hükümetin istifası talep edilmiştir. Daha sonra Esad'ın geri adım atmaması, protestoculara karşı güvenlik güçlerinin gösterdiği orantısız şiddet, muhalif grupların taleplerinin karşılanmaması ve bu ortamdan faydalanarak ülkede etkin olmaya başlayan şiddet yanlısı gruplarla birlikte protesto gösterileri iç savaşa dönüşmüştür. Özellikle radikal grupların birbirlerine ve Esad'a yönelik sergilediği aşırı şiddet içeren eylemler, en çok sivil halka zarar vermiştir. Bu çatışma durumundan kaçmak isteyen halk, yarattığı büyük göç akımları sebebiyle dünya kamuoyunda da büyük oranda dikkat çekmiştir. Temmuz 2012'de 100.000 olan mülteci sayısı, 2015'te 3,5 milyona yükselmiştir. Ülke içinde yerinden edilenlerin sayısıysa 2015'te 6,5 milyona ulaşmıştır.

Göç hareketliliğinin bu kadar yoğun olduğu ülke, bu oranlarla en çok göç veren ülke konumuna gelmiştir. Çalışmada bahsi geçen verilerden de görüldüğü üzere, çatışmaların yoğun olmadığı ilk dönemlerde göçmen sayısı oldukça daha azdır. Çatışmaların şiddetini arttırması ve süresinin uzaması, göçmen yoğunluğunu da arttırmıştır.

Yaşanan bu çatışmalar, diğer ülkelerde de büyük krizlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Ülkelerine gelen göçmenleri kabul etmeyenler, yer değiştirenlerin var olan sorunlarının daha da artmasına sebep olmuştur. Göçmenlerin gittikleri ülkelere uyum sağlaması, temel ihtiyaçlarını karşılaması, ekonomik açıdan refaha ulaşmaları oldukça zordur. Pek çok göçmen, çadır kamplarda verilen kısıtlı imkânlarla hayatını devam ettirmeye çalışmakta ve bu durumun ne zaman sona ereceği belirsizliğini korumaktadır. Göçmen kabul etme ve kabul eden ülkelere yardım konusunda da dünya kamuoyunda pek çok sorun yaşanmıştır. İnsani yardıma muhtaç kişi sayısının her geçen gün artması ve çatışmaların devam etmesi sebebiyle onlara ulaşımın zorluğu durumu kötüleştirmeye devam etmektedir.

Çatışmaların yarattığı göç akımlarının dışında, pek çok kişi bu çatışmalar sebebiyle işkenceye maruz kalmış ya da hayatını kaybetmiştir. Radikal grupların özellikle kadın ve çocuklara yönelik izlediği şiddet yanlısı politikalar psikolojik açıdan ağır tahribatlara sebep olmuştur. IŞİD'in Şii ve Yezidi kadınlara yönelik cinsel istismar suçları, küçük yaştaki kız çocuklarını ailelerinden kaçırap kendi hizmetkârı olarak kullanmaları da çatışmaların psikolojik sonuçlarının ne kadar ağır olduğunun bir kanıtı olmuştur (IŞİD'in köleleri yaşadıkları dehşeti anlattı, 2016).

Sonuç olarak, çatışmaların yoğun olduğu dönemlerde yaşanan büyük göç akımları beraberinde sosyal, psikolojik, kültürel pek çok sorunu da getirmiştir. İki ülkenin parçalanmış halkını birbirinden daha da uzaklaştıran bu akımlar, iki ülkenin milli bütünlüğünü sağlaması için uzun süre sorun yaşanmasına sebep olacaktır.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, D. ve Robinson, J. (2013). *Ulusların Düşüşü*. İstanbul: Doğan Kitap

Acun, C. ve B., Keskin (2016). PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG. *Seta Raporu*, 2016.

- Akyeşilmen, N. (2013). Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz, Ed: Nezir Akyeşilmen, *Barışı Konuşmak Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi* , içinde, ODTÜ Yayıncılık, Ankara., ss. 18-44.
- Amnesty International. (2016). *Annual Report 2015/2016* (Erişim 17. 10. 2017) <https://www.amnesty.org/en/documents/annual-report/2016/>
- Amnesty International. (2017). *Uluslararası Af Örgütü Raporu 2016/2017 Dünyada İnsan Haklarının Durumu, 2017.* (Erişim 6.6. 2018) <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/4800/2017/tr/>
- Anbar'da 90 bin Kişi Göç Etti. (2015). (E.T. 22 Mayıs 2017). *Aljazeera*, (Çevrimiçi) <http://www.aljazeera.com.tr/haber/anbarda-90-bin-kisi-goc-etti>, (19 Nisan).
- Aşçı, B. (2013). Medeniyetler İçin Coğrafya'nın Önemi ve Bereketli Hilal, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, (Erişim, 15. 5. 2017), (Çevrimiçi), <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2013/11/04/7279/medeniyetler-icin-cografyanin-onemi-ve-bereketli-hilal>.
- Arı, T. (2007) *Irak, İran, ABD ve Petrol*. Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Aydın, M. (2001). *Barış Çalışmaları ve Çatışmaların Çözümü*, Ankara, Avsam Yayınları.
- Aydın, M., Özcan, N. A., Kaptanoğlu, N. (2007). "Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye", *Tepav Ortadoğu Çalışmaları*, II.
- Bakeer, A. H. (2013). Hizbullah'ın Suriye'deki Askeri Operasyonları ve Olası Yansımaları, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK)*, Analiz No:22.
- Berti, B. (2015). The Syrian Refugee Crisis: Regional and Human Security Implications, *Strategic Assessment*, 17(4), 41-53.
- BİLGESAM. (2015). *Terörün Geldiği Yeni Boyut: IŞİD Örneği*, , Rapor No:67.
- Bingöl, O., (2012). Krizlerin Uluslararasılaşması: Rejime Karşı Protestolardan Bölgesel Çatışmaya Suriye Örneği", Ed. M. Seyfettin Erol, Ertan Efeğil, *Krizler ve Kriz Yönetimi: "Temel Yaklaşımlar, Aktörler, Örnek Olaylar* içinde, (441-484).Ankara: Barış Kitap.
- Bowie, Colin M. (2015). The Islamic State of Iraq and the Levant (ISIL): Combatting the Challenge of Post-Modern Islamic Terrorism MAD-RUSH Under graduate Research Conference. (erişim 20. 9. 2017) <http://commons.lib.jmu.edu/madrush/2015/InsurgenciesDemocratization/1>
- Börzel, T., Dandashly A. ve Risse, T. (2015). Responses to the 'Arabellions': The EU in Comparative Perspective — Introduction, *Journal of European Integration*, 37(1), 1-17.
- Chatty, D., Mansour, N. (2011). Unlocking Protracted Displacement: An Iraqi Case Study, *Refugee Survey Quarterly*, Working Paper Series No. 78.

- Cockburn, P. (2014). *İslam Devleti'nin Yükselişi IŞİD ve Yeni Sünni Ayaklanması*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Cockburn, P. (2014) War with ISIS: Islamic militants have army 200.000, claims senior Kurdish Leader”, *Independent*, 16 Kasım, (Çevrimiçi) <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/war-with-isis-islamic-militants-have-army-of-200000-claims-kurdish-leader-9863418.html>, (Erişim: 21 Nisan 2016).
- Çiçekli, B. (ed) *Göç Terimleri Sözlüğü*, 2009. IOM [International Organization for Migration], İsviçre,
- Danış, D. (2009). Irak'tan Uzağa: 1991 Sonrası Dışarı Göç, *Ortadoğu Analiz*, 1(6), 15-22.
- Demir, S. (2012). Irak ve Suriye Krizlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Nedenler, Gelişmeler, Sonuçlar ve Türkiye Üzerine Etkileri, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12 (2), 553-578.
- Dersan Orhan, D. (2013). Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1-2), 17-29.
- Efegil, E. (2009). Bush Doktrini ve Dünya Güvenliğine Etkileri, *HÜTAD Türkiyat Araştırmaları*. 5 (8), 103-122.
- Eker, S. (2015). Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği, *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 2 (1), 31-66.
- Erdoğan, M. (2014). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi.
- Erkiner, E. (2016). *Mülteciler ve Göçmenler*, İstanbul: TDAS Yayınları.
- Eurostat (2017) Top 30 citizenships of non-EU citizens apprehended and found to be illegally present in the EU, 2008-2016 (Erişim 1.5. 2017) http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/a/a6/Top_30_citizenships_of_non-EU_citizens_apprehended_and_found_to_be_illegally_present_in_the_EU.
- Evans, G. ve J. Newnham. (2007). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Çev: H.Ahsen Utku, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- GİGM [Göç İdaresi Genel Müdürlüğü] (2018). Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin İllere Göre Dağılımı (Erişim 1.5. 2017) http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_3784713.
- Harbom, L. ve P. Wallensteen. (2005). Armed Conflict and It's International Dimensions 1946-2004, *Journal of Peace Research*, 42 (5), 623-635.
- Harding, S., Libal, K. (2012) Iraqi refugees and the humanitarian costs of the Iraq war: What role for social work?, *International Journal of Social Welfare*, 21(1), 94-104.

- Heisbourg, F. (2003). A Work in Progress: The Bush Doctrine and Its Consequences, *The Washington Quarterly*, 26(2), 73-88.
- HIIK, *Conflict Barometer*, 2009. (Erişim 20. 10. 2017) http://www.hiik.de/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2009.pdf
- Human Rights Watch. (2003). Iraqi Refugees, Asylum Seekers, and Displaced Persons: Current Conditions and Concerns in the Event of War, A Human Rights Watch Briefing Paper, şubat.
- International Crisis Group. (2015). *Arming Iraq's Kurds: Fighting IS, Inviting Conflict*, Middle East Report No: 158.
- IOM [International Organization for Migration]. (2014). *Ongoing Displacement A Profile of Iraq 2013-2014*, (Erişim 1. 5. 2017) <http://iomiraq.net/reports/ongoing-displacement-profile-iraq-2013-2014>.
- IOM, (2015). *Iraqi Returnees From Syria Following the 2011 Syria Crisis*, Aralık <https://www.iom.int/news/iom-launches-report-iraqi-returnees-syria-following-2011-crisis>
- IDCM [International Displacement Monitoring Centre]. (2016). *Global Report on Internal Displacement*. (Erişim 1. 5. 2017) <http://www.internal-displacement.org/global-report/grid2016/>
- IOM's Global Migration Data Analysis Centre. (2017). Fatal Journeys Improving Data on Missing Migrants, Volume 3 Part 2.
- Irak'taki IşİD krizinde 6 bin kişi öldü, *Dünya Bülteni*, 21. 12. 2014, (Erişim 13 Mayıs 2016). <http://www.dunyabulteni.net/asya/317583/1-milyon-yezidi-ve-turkmen-isidden-kacti>.
- IşİD'den Kaçan Iraklı Hıristiyanlar, BBC Türkçe, 15 Ekim 2014, (Erişim, 27 Nisan 2016). http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141015_isid_hristiyanlar.
- IşİD'in Köleleri Yaşadıkları Dehşeti Anlattı, DW Türkiye, 19 Ocak 2016, (Erişim 15 şubat 2016). <http://m.dw.com/tr/işidin-köleleri-yaşadıkları-dehşeti-anlattı>.
- İçduygu, A. ve Sirkeci, İ. (1999). Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", Ed: Metin Celal, *75 Yılda Köylerden şehirlere*, İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kalyvas, S. (2000). The Logic of Violence in Civil War, *Department of Politics New York University*.
- Leech, P. ve J. Gaskarth. (2015). British Foreign Policy and the Arab Spring, *Diplomacy & Statecraft*, 26(1), 139-160.
- Lewis, J. (2013). *Al Qaeda in Iraq Resurgent: The Breaking the Walls Campaign*, Institute for the Study of War. (Erişim 1. 5. 2017) <http://www.understandingwar.org/report/al-qaeda-iraq-resurgent>.

- Luizard, P. J. (2016). *IŞİD Tuzağı*, Çev. Yasemin Özden Charles, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Marfleet, P. (2007). Iraq's Refugees: Exit From the State, *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, 1(3), 397-419.
- "Migration and migrant population statistics" Mart 2018. (Erişim 30. 5.2018). http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics#Migrant_population:_almost_22_million_non-EU_citizens_living_in_the_EU
- Musul'dan Kaçış Sürüyor, *Aljazeera*, 12. 6. 2014. (Erişim 22.05.2017).www.aljazeera.com.tr/haber/musuldan-kacis-suruyor.
- Nickholson, M. ve K.M. Fierke. (2001). Divided By a Common Language: Formal and Constructivist Approaches to Games, *Global Society: Journal of Interdisciplinary International Relations*, 15(1), 7-25.
- Nusra Cephesi'nde Neler Oluyor, *Aljazeera Türk*, 1. 8. 2016. (Erişim 25. 6. 2017) <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/nusra-cephesinde-neler-oluyor>.
- ORSAM [Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi]. (2010). *Irak'tan İrağa: 2003 Sonrası Irak'tan Komşu Ülkelere ve Türkiye'ye Yönelik Göçler*, Rapor No. 21.
- ORSAM. (2015). *Suriye Askeri Muhalefeti*, Rapor No:202..
- Özerdem, A. (2013). *Barış İnşası Kuram ve Uygulaması*, Ankara: Nobel.
- Özyakışır, D. (2013). *Göç: Kuram ve Bölgesel Bir Uygulama*, Ankara: Nobel.
- Quick facts: What you need to know about the Syria crisis, *Mercy Corps*, 1. 11. 2016. (Erişim, 25. 5. 2017). (Çevrimiçi), <https://www.mercycorps.org/articles/iraq-jordan-lebanon-syria-turkey/quick-facts-what-you-need-know-about-syria-crisis>.
- Çetinsaya, G. ve T. Özhan. (2009) *İşgalin 6. Yılında Irak*, Ankara: SETA.
- Sambanis, N. (2004). What is Civil War? Conceptual and Empirical Complexities of an Operational Definition, *Journal of Conflict Resolution*, 48(6), 814-858.
- Suriyeli Mülteci Sorunu Kontrolde Çıkıyor, *Al-Monitor*, 20. 7. 2014. (Erişim, 23. 4. 2016) www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/07/idiz-turkey-syrian-refugees-local-tension-adana-istanbul.html#,
- Syrian Center for Political and Strategic Studies. (2013). *Syria Transition Roadmap*, Washington.
- Şatana, N. (2014). İç Çatışma: Nedenler, Mekanizmalar, Aktörler, Ed: Evren Balta, *Küresel Siyasete Giriş*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şen, Y. (2013). Suriye'de Arap Baharı, *Yasama Dergisi*, No:23, 53-79.
- Taşdemir, F. (2014). İç Savaş Çerçevesinde Terörizm ve IŞİD Örneği, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 11 (42), ss.41-67.

- The World Factbook. (2017). (Erişim, 11. 4. 2017).<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html>.
- Türkölmez F. ve H. Türkan. (2014), *20. Yüzyılda BM Güvenlik Konseyi Daimi Temsilcisi 5 Devletin işlediği Soykırım ve Katliamlar*, (2. Baskı), İstanbul. Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi.
- UNHCR. (2007a). Iraq:UNHCR Cautious About Returns, Briefing Notes, Kasım, (Erişim, 14.4. 2017). www.unhcr.org/uk/news/briefing/2007/11/4746da102/iraq-unhcr-cautious-returns.html.
- UNHCR. (2007b) *Statistics on Displaced Iraqis Around the World*, (Erişim, 15. 5. 2017), www.unhcr.org/461f7cb92.pdf.
- UNHCR. (2014a). *UNHCR Syria Mid Year Report 2014*. (Erişim 18. 9. 2018) http://www.unhcr.org/sy/wp-content/uploads/sites/3/2016/11/Mid-Year-Report-2014_En.pdf.
- UNHCR. (2014b). *Voices From the Field UNHCR Syria End of Year Report 2014*. (Erişim: 18. 9. 2018) <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/voices-field-unhcr-syria-end-year-report-2014>.
- UNHCR, (2015a). *UNHCR: Suriyeli Mültecilerin Toplam Sayısı İlk Kez 4 Milyonu Geçti*, (Erişim, 23.4. 2016). www.unhcr.org/turkey/home.php?content=648.
- UNHCR. (2015b) *Protecting and Supporting the Displaced in Syria, Syria End of Year Report 2015*. (Erişim 20. 6. 2018) <http://www.unhcr.org/56cad5a99.pdf>
- UNHCR (2016). *Global Trends Forced Displacement in 2015*. (Erişim: 30.06.2016) www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/576408cd7/unhcr-global-trends-2015.html
- UNHCR. (2018). Syrian Regional Refugee Response, (Erişim 05.2018) <http://data2.unhcr.org/en/situations/syria>,
- UNICEF. 2014 *Suriye Krizi Aylık İnsani Durum Raporu*, Ekim. <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/Suriye%20Krizi%20Ayl%C4%B1k%20%C4%B0nsani%20Durum%20Raporu%20-%2016%20EYL%3%9CL%20-%2013%20EK%C4%B0M%202014.pdf>
- Viotti, P. R., Kauppi, M. V. (2014) *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti*, Ankara: Nobel.
- Vrbensky, R. (2009). Can Development Prevent Conflict: Integrated Area-Based Development in the Western Balkans, *Conflict, Security and Development*, Vol.9(1), 75-110.
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yazgan, P., U. D. Eroğlu, ve İ. Sirkeci (2015) Syrian Crisis and Migration, *Migration Letters*, 12(3), 181-192.

Yazıcı, N. (2012) Suriye Siyasi Tarihi, Derleyen: Ümit Özdağ, *Küçük Ortadoğu Suriye İç Çatışmadan Ortadoğu İç Savaşına Giden Yolun İlk Durağı Mı?*, Ankara:Kripto.

Yılmaz, S. (2011) *Irak Dosyası*, İstanbul: Kum Saati.